

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТАВИ ДЕЯКИХ ВИДІВ МАЙНА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Маковій В. П.

Мамедов Рашад Юсіф огли

Належне виконання зобов'язання завжди забезпечувало стабільність цивільного обороту, де чільне місце цивільне право завжди приділяло сукупності засобів забезпечення виконання зобов'язання. Найбільш напружаним та історично розвинутим серед способів забезпечення виконання зобов'язання є застава. З огляду на наявні дослідження в цій сфері, досить суттєві нормативні перетворення правового закріплення застави, потребує додаткового дослідження правова природа предмету застави. У цивілістичних напрацюваннях питанням застави приділяється досить вагома увага, про що свідчать роботи таких знаних дослідників, як: М.М. Агарков, Ч.Н. Азімов, Д.В. Боброва, М.І. Брагінський, О.В. Дзера, О.С. Кізлова, І.В. Спасибо-Фатєєва, Ю.К. Толстой, Я.М. Шевченко, С.В. Нижний, М.М. Дякович та інші. Однак з урахуванням численних законодавчих новел зазначеними дослідниками не здійснювався або здійснювався обмежено розгляд особливостей застави певних видів майна.

Метою цієї статті є дослідження правової природи застави певних видів майна в цивільно-правовому полі з огляду на українське законодавство й наявні судження науковців.

Під предметом застави необхідно визнати всі майнові блага з числа об'єктів цивільних правовідносин, крім тих, які не можуть бути відчуженими чи на які не може бути звернене стягнення. Серед останніх необхідно виділити 4 групи: 1) вилучені з цивільного обороту на загальних підставах; 2) обмежені в обороті, якщо передача їх у заставу порушує це правило; 3) заставляти які заборонено законом; 4) обмежені в обороті з огляду на можливість бути заставленими у зв'язку з наявністю спеціальних приписів щодо такого правового режиму.

Досить повно охарактеризовано перші дві групи майна - що не може бути предметом застави або можливість застави якого суттєво обмежена на загальних підставах [1, 19-39]. Спеціальні правила, якими забороняється чи обмежується застава певного майна, містяться в ст. 576 ЦК та інших приписах законодавства, що безпосередньо регулюють заставні відносини. Частини 4, 5, 7 цієї статті присвячені саме таким правилам.

Частина 4 ст. 576 ЦК виключає можливість застави культурних цінностей, що є об'єктами права державної чи комунальної власності й занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання. Порядок ведення такого реєстру та перелік об'єктів, що підлягають занесенню до нього, визначений у Положенні про Державний реєстр національного культурного надбання, затверджений постановою КМУ від 12 серпня 1992 року № 466. Подібні об'єкти, які вже занесені до реєстру, систематизовані за регіонами України і є загальнодоступними.

Законом України "Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації" в розвиток наведеної частини ст. 576 ЦК визначені об'єкти, що не можуть бути предметом застави.

Сюди ж треба віднести й майно, визначене в Переліку видів майна громадян, на яке не може бути звернено

стягнення за виконавчими документами, що є додатком до Закону України "Про виконавче провадження".

Частиною 5 ст. 576 ЦК забороняється заставляти вимоги, які мають особистий характер або щодо яких є окремі законодавчі приписи. До особистих вимог слід віднести ті, які безпосередньо пов'язані з особою - її носієм, а саме: вимоги про відшкодування моральної шкоди, про виплату аліментів, заробітної плати, проведення соціальних виплат тощо. З огляду на те, що такі вимоги є невіддільними від особи носія, вони не задовольняють такій ознаці предмета застави, як відчужуваність. Прикладом заборони застави інших майнових прав може слугувати недопустимість застави окремих цінних паперів, які посвідчують відповідне майнове право. Так, згідно з частиною 3 ст. 24 Закону України "Про акціонерні товариства" акціонерне товариство не має права приймати в заставу власні цінні папери, а на підставі ч. 3 ст. 5 Закону України "Про приватизаційні папери" заборонена застава такого виду цінних паперів.

На розвиток частини 7 ст. 576 ЦК частина 6 ст. 4 Закону України "Про заставу" вилучає з обігу об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законом, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться в процесі корпоратизації. Разом з тим, частина 7 цієї статті Закону допускає заставу товарів в обороті або в переробці вказаних підприємств.

Предметом застави можуть бути будь-які тілесні речі. За правилом, як предмет застави виступають індивідуально визначені речі, як рухомі, так і нерухомі. Застава нерухомих речей має назву "іпотека". Існує й застава рухомих речей (заклад), серед яких можуть бути речі, визначені родовими ознаками. Окреме місце займає застава товарів в обороті або переробці.

До особливостей цієї застави слід віднести:

1) в якості заставленого майна виступають сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо;

2) існує спеціальний порядок обігу заставленого майна:

- реалізовані заставодавцем товари перестають бути предметом застави з моменту їх вручення набувачеві або транспортній організації для відправлення набувачу або передачі на пошту для пересилки останньому;

- набуті заставодавцем товари, передбачені в договорі застави, стають предметом застави з моменту набуття на них права власності;

3) важливою є індивідуалізація предмета застави способом, достатнім для ідентифікації сукупності речей, визначених родовими ознаками (зокрема, розміщення в певному приміщенні заставодавця);

4) заставодавець здійснює володіння, користування й розпоряджання предметом застави на власний розсуд, замінюючи вибуле майно новим, що відповідає вказаним ознакам.

Іноді виділяють заставу підприємства як єдиного майнового комплексу, заставу майна в ломбарді, які за своєю суттю врегульовані в межах вказаного зако-

© В.П. Маковій, Мамедов Рашад Юсіф огли, 2013

нодавства. Втім, можна вказати на певні особливості застави підприємства, що мають місце на практиці, хоча їх регулювання в ЦК України не надане:

1) застava поширюється на все майно юридичної особи (основні фонди, оборотні засоби, різні цінності, що враховуються на її самостійному балансі), але предметом такої застави може бути й майновий комплекс підрозділу юридичної особи, наприклад філії;

2) оскільки підприємство є комплексом, тобто сукупністю речей, які продовжують використовуватися в підприємницькій діяльності, склад цього комплексу не може бути раз і назавжди даним;

3) унаслідок вказаної обставини важливим є включення до обов'язків заставодавця надання на вимогу заставодержателя річного балансу (з метою упередження негативних наслідків банкрутства чи інших фінансових труднощів заставодавця);

4) у разі невиконання забезпеченого заставою зобов'язання заставодержатель повинен застосувати заходи по оздоровленню фінансового стану заставодавця, визначені в договорі застави, у тому числі:

- призначення представників до органів управління заставодавця;

- обмеження його права розпорядження виготовленою продукцією та ін.;

5) звернення стягнення на підприємство здійснюється факультативно як крайній захід за умови, що прийняті заходи по оздоровленню фінансового становища заставодавця бажаного результату не досягли;

6) при зверненні стягнення на предмет застави підприємство продається з аукціону як єдиний майновий комплекс.

У частині 3 ст. 576 ЦК окремо охарактеризовано особливості поширення права застави поряд з головною й на обслуговуючі речі. У цивільному праві залежно від характеру зв'язку обслуговуючі речі визнаються належностями (юридичний зв'язок), плодами, продукцією, доходами (економічний зв'язок), складовими частинами (фізичний зв'язок) [2, 184]. Наведені норми визначають правило відносної й абсолютної диспозитивності поширення права застави на обслуговуючі речі. Так, сутність першого полягає в поширенні такого права на належності, крім виключень, визначених домовленістю заставодавця й заставодержателя, а другого - щодо плодів, продукції та доходів, коли право застави поширюється на них тільки у випадках, визначених сторонами заставних відносин. Хоча стаття 5 Закону України "Про заставу" розрізняє віддільні та невіддільні плоди, застосовуючи до перших абсолютно диспозитивне правило поширення застави, а до других - відносно диспозитивне, що суперечить ст. 4 ЦК у частині співвідношення ЦК та інших актів цивільного законодавства.

Оскільки особливості поширення права застави на складові частини заставленої речі розглянутою частиною ст. 576 ЦК не визначені, то з урахуванням природи такого майна необхідно було б поширити й на нього дію правила відносної диспозитивності за аналогією з належностями.

Слід враховувати, що існують такі способи передачі речі за договором застави: безпосередньо самої речі або товаророзпорядчого цінного паперу, що посвідчує право на цю річ (коносаменту, складського посвідчення - варанта тощо) відповідно до ст. 5 Закону України "Про заставу".

Існує бачення, що гроші, будучи речами (ст. 177

ЦК), не можуть бути предметом застави тоді, коли вони знаходяться на банківському рахунку, за правилами, які регулюють заставу речей. При цьому питання про заставу грошових коштів може вирішуватись за правилами застави майнових прав.

Серед особливостей застави майнових прав слід вказати наступне:

1) обов'язкове зазначення в договорі застави особи, яка є боржником по заставленій вимозі заставодавця;

2) визначення вартості майнового права;

3) заміна предмета застави, якщо ним є майнове право, строк задоволення якого минув;

4) визначення в числі обов'язків заставодавця наступних:

- виконувати дії, необхідні для забезпечення дійсності заставленого права;

- не здійснювати відступлення заставленого права;

- не виконувати дій, що тягнуть за собою припинення заставленого права чи зменшення його вартості;

- вживати заходів, необхідних для захисту заставленого права від посягань з боку третіх осіб;

- повідомити заставодержателя про виконання заставленого права;

- надавати заставодержателю відомості про зміни, що сталися в заставленому праві, про його порушення з боку третіх осіб і про домагання третіх осіб на це право;

5) визначення серед прав заставодержателя права на переведення на себе заставленого права за умови порушення зазначених обов'язків заставодавця;

6) автоматична заміна майнового права як предмета застави на все те, що буде одержане в результаті його виконання.

Наведений перелік і ознаки предмета застави виключає можливість застави нематеріальних благ, однак допускає заставу майнових прав інтелектуальної власності. Зокрема, право на авторську винагороду як майнове право автора згідно зі ст. 15 Закону України "Про авторське право і суміжні права" може бути предметом застави.

Майнові права, що можуть бути предметом застави, поділяються на ті, що наявні на момент застави, та ті, які виникнуть у майбутньому. Залежно від конкретного різновиду майнового права можна виділити заставу речових прав, заставу зобов'язальних прав (зокрема права вимоги), заставу майнових прав інтелектуальної власності, заставу майнових корпоративних прав (прав на частку в статутному капіталі господарського товариства).

Слід зауважити, що корпоративне право не може бути предметом застави. Предметом застави виступає право на частку учасника в статутному капіталі господарського товариства.

Відповідно до статті 49 Закону "Про заставу" заставодавець може укласти договір застави як належних йому на момент укладення договору прав вимоги по зобов'язаннях, в яких він є кредитором, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому, зокрема при відступленні права вимоги [3, 307-310].

Окремо слід звернути увагу на неможливість застави майнових прав особистого характеру. Притому, що законодавцем виділено вимоги особистого характеру як загальна категорія та вимоги, заборона відчуження яких передбачена окремим приписом закону імперативно.

Право оренди може бути предметом застави з урахуванням наступного. Стаття 3 Закону України "Про заставу" допускає можливість застави права вимоги з договору оренди, а в ст. 5 Закону України "Про іпотеку"

прямо вказується на можливість застави права оренди чи користування нерухомим майном, яке надає орендареві чи користувачеві право будувати, володіти й відчужувати об'єкт нерухомого майна [3, 321-323].

Оскільки право вимоги з орендних відносин є майновим правом, звернення стягнення на нього відбувається у визначеному для майнових прав порядку шляхом відступлення цього права заставодержателю. Можливо заставляти як право оренди майна (тобто право, що належить орендарю), так і право орендодавця на отримання від орендаря орендної плати. Однак з судових рішень слідує й дещо інша точка зору.

Так, за справою № 20/222, що була розглянута господарським судом Полтавської області 5.03.2010 р., сторони процесу визначили як предмет договору іпотеки майнові права на земельну ділянку комунальної форми власності з відповідного договору оренди без деталізації таких. Судом при аналізі обставин справи й приписів чинного законодавства невірно розтлумачено зміст ст. 5 Закону України "Про іпотеку" щодо сутності іпотеки як застави права оренди нерухомого майна. Предметом договору оренди в справі було право використання земельної ділянки шляхом зведення будівель і споруд за погодженням з орендодавцем. На думку суду, оскільки до предмету договору оренди не входило право орендаря на володіння й відчуження збудованого об'єкта нерухомості, то застава права оренди не може визнаватись іпотекою в сенсі наведеної статті спеціального закону. Тобто судом розширено сутність права оренди як предмета договору іпотеки з огляду на буквальне тлумачення вказаної статті, а також визначено заставу права оренди нерухомого майна як іпотеку або як заставу рухомого майна залежно від наведеного обсягу повноважень орендаря [4].

У зв'язку з наведеним, у порівнянні з ч. 7 ст. 5 Закону України "Про іпотеку" відповідна редакція ч. 5 ст. 5 Закону Російської Федерації "Об ипотеке (залоге недвижимости)" є більш прийнятною, оскільки вона, поширюючи на заставу права оренди (прав орендаря з відносин оренди) нерухомого майна правил іпотеки, не припускає можливість двозначного тлумачення.

І нарешті, допускається застава майна, яке особа набуває в майбутньому [3, 308-310], а також застава цінних паперів [3, 328-331], що може бути предметом окремого дослідження.

У частині 6 ст. 576 ЦК міститься презумпція, згідно з якою предмет застави знаходиться в заставодавця, якщо інше не передбачено договором або законом.

Вказана норма опосередковано кореспондується з реалізацією принципу публічності в заставних відносинах. Сутність останнього полягає у створенні механізму гарантування інтересів заставодержателя шляхом передачі йому предмету застави або здійснення її державної реєстрації [5, 135-137]. В українському законодавстві наведена норма першу складову змісту принципу публічності не підтримує, як це має місце в законодавстві окремих країн Європи (§ 1205 Німецького цивільного укладення), а реєстраційна процедура є обов'язковою

лише для нерухомого майна.

Аналіз наведеного коментарю до ст. 575 ЦК, Закону України "Про заставу", Закону України "Про іпотеку", Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" наводить на висновок щодо реалізації принципу публічності в заставних відносинах, окрім випадків застави рухомого майна, що залишається у володінні заставодавця, без проходження процедури реєстрації в Державному реєстрі відповідно до останнього нормативно-правового акта, а також за умови відсутності реєстрації іпотеки.

Отже, застава певних видів майна серед засобів забезпечення виконання цивільно-правового зобов'язання відіграє значущу роль залежно від правового режиму відповідних речей і майнових прав. Останні напрацювання українського законодавства й цивілістики надають привід до висновку, про суттєве поширення нормативної регламентації в цій сфері з метою якомога повнішого регулювання відносин застави стосовно низки нових для цивільного права України об'єктів. Разом з тим, невичерпність цього напрямку дослідження створює передумови для подальших наукових напрацювань.

Література

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки. [Текст] / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. - Серія "Коментарі та аналітика". - Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. - 768 с.

2. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. [Текст] / Є.О. Харитонов, О.В. Старцев - К.: Істина, 2007. - 816 с.

3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір [Текст] / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. - Серія "Коментарі та аналітика". - Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. - 736 с.

4. Рішення господарського суду Полтавської області від 5.03.2010 року у справі № 20/222. [Електронний ресурс]: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10097007>.

5. Винобер К.А. Залог движимости и обеспечительная практика передачи собственности в банковской практике России и Германии. [Текст] // Сибирский юридический вестник. - 2011. - № 1. - С. 135-141.

Маковій В.П.

*начальник кафедри цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський державний університет
внутрішніх справ*

*Мамедов Рашад Юсіф огли,
старший викладач кафедри цивільного права,
доктор філософії по праву,
Академія Поліції МВС Азербайджанської Республіки
Надійшла до редакції: 13.12.2012*